
УДК 049.32+811.161.2'0'373.611

ҐРУНТОВНА НАУКОВА СТУДІЯ З ІСТОРИЧНОГО СЛОВОТВОРУ

***П.І. Білоусенко, В.В. Німчук.* Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина). – Запоріжжя – Ялта – Київ: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2009. – 252 с.**

Помітним явищем у колі вітчизняних мовознавчих праць з історичної дериватології є монографія визначних дослідників історії української мови Василя Васильовича Німчука і Петра Івановича Білоусенка «**Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина)**». Безперечна цінність книги полягає в тому, що вона написана в річищі розв'язання важливого завдання — комплексного дослідження словотвірної системи українського іменника в поступі.

Ефективним щодо обґрунтованого визначення основних домінантів розвідки і успішного виконання завдань, які поставили перед собою автори, виявилось застосування, крім порівняльно-історичного, досить перспективного для наукового пізнання структурно-функціонального підходу. Важливість функціональних принципів аналізу, які в сучасному мовознавстві активно використовуються у дослідженні мови не лише в стані відносної рівноваги (описово-статистичний аспект), але і в стані руху (історико-динамічний аспект), впливає з необхідності комплексного вивчення будь-якого явища в системі, яка еволюціонує зберігаючи наслідки попередніх станів.

Розкриття особливостей динаміки афіксальної дериваційної системи іменника української мови в цілому шляхом послідовної реконструкції окремих її ланок (словотворчих формантів) визначило мету рецензованої праці. Такий поетапний підхід до розв'язання фундаментального завдання цілком переконливий. Він дає можливість виконати одну із найважливіших вимог доброї систематизації матеріалу — охопити всі факти і на цій підставі показати причини мовних змін.

© Л.М. КОСТИЧ, 2010

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2010, № 2

109

Адже «історична граматики не тільки описує явища, а й з'ясовує їх; вона показує взаємозв'язок між явищами, які раніше вважались ізольованими... Там, де ми раніше бачили довільні правила і непояснені винятки, тепер ми часто бачимо причини явищ» (*О. Есперсен. Філософія граматики.* — М., 1958. — С. 29).

Різномічне, ґрунтовне дослідження одиниць словотвору в діахронії притаманне працям В.В. Німчука і П.І. Білоусенка. Книга стає в один ряд із попередніми вагомими науковими працями цих дослідників (напр., «**Нариси з історії українського словотворення (суфікс-иця)**» (2002 р.), які вже набули широкого визнання. Крім окремих книг, авторам належить ціла низка різноманітних статей з цієї проблематики, які опубліковані в наукових виданнях. У своїх дослідженнях учені послідовно зберігають обрані принципи опису мовних явищ як взаємопов'язаних, окреслюють історію словотвірних типів на основі лексико-словотвірних груп не лише на синхронних зрізах, а й у зв'язку із тими факторами, які спричиняють їхню динаміку і розвій.

Як і в попередніх розвідках, у рецензованій монографії витримана логічна послідовність і системність в описі матеріалу, що дозволяє авторам, незважаючи на значний за обсягом фактичний матеріал (дуже цінний в роботі), створити зриму і чітку картину генезису суфікса **-ина** в проекції на його функціонально-семантичні характеристики.

Використана ученими комплексна методика аналізу історично-функціонального розвитку дериватів із суфіксом **-ина** охоплює широкі хронологічні рамки (праслов'янська мова — руськоукраїнська мова XI—XIII ст. — староукраїнська мова — нова українська мова), що забезпечує закономірність у детермінуванні описуваних мовних явищ. Такий розгляд лексико-словотвірних типів дериватів на **-ина** дозволяє показати внутрішню вмотивованість словотвірних явищ у діахронії, а також дає змогу зробити несуперечливі теоретичні узагальнення щодо специфіки української мови. Наскрізна ідея монографії — про безперервний розвиток української мови з праслов'янської епохи — виважена й обґрунтована.

Вичерпний аналіз матеріалу, здійснений у роботі, ґрунтується на великій кількості джерел (пам'яток українського письменства XI—XX ст. різних стилів і жанрів, актових книг і грамот, численних історичних, етимологічних, ономастичних лексикографічних праць, граматики), значному перелікові наукової літератури, а також студіях з діалектології, які є вельми важливою базою історичних досліджень.

Необхідно віддати належне авторам щодо пильності в паспортизації текстових репрезентацій матеріалу, послідовності позицій і принципів у наукових аргументаціях, коментарях і узагальненнях.

Рецензована праця складається зі вступу, трьох розділів та висновків. У вступі до монографії обґрунтовано необхідність детального опрацювання фрагментів дериваційних систем різних частин мови, зокрема іменника, задля створення узагальнених досліджень з історичного словотвору.

Перший розділ монографії — *«Походження форманта та його функції в праслов'янській мові»* — розпочинається стислим оглядом наявних гіпотез щодо історії формування праслов'янського суфікса **-ina**. Особливу увагу автори праці приділяють висвітленню рівня продуктивності й специфіки функціонально-семантичного діапазону аналізованого форманта, особливостей його сполучуваності з прикметниковими, дієслівними, іменниковими, числівниковими і прислівниковими твірними основами при творенні похідних із різними типами словотвірних значень: назв властивостей і якостей, речовин і матеріалів, рослин, тварин, локативних, інструментальних, параметричних дериватів, збірних іменників і сингулятивів тощо. Доведено, що *«суфікс -ina в праслов'янській мові був активним і продуктивним формантом»* (с. 22)¹.

У другому розділі, що має назву *«Лексико-словотвірні типи іменників на -ина в давній руськоукраїнській мові XI—XIII століть»*, розглянуто деривати за частиномовною належністю твірних основ, проаналізовано розвиток системи шляхом детального опису кожного лексико-словотвірного типу: назви осіб, тварин, рослин, елементів рельєфу, приміщень, матеріалів і речовин, проміжків часу та ін. Серед досліджуваних похідних виділено поодинокі іменники — назви інструментів, напоїв, волосся за кольоровою ознакою, податків, спадків, володінь, прикрас тощо на зразок *рогатина, медовина, сѣдина, старина, дѣдина, ѡтчина, жюковина*, які не становлять великих груп. У цьому розділі (параграф 3.7.) заслуговує на увагу, крім інших вельми важливих міркувань, аргументація авторів щодо питання походження словотвірної структури і семантики хороніма *Україна (Вкраїна)* (с. 33–35).

Охоплення всієї частиномовної і семантичної площини похідних субстантивів, а також урахування причин і умов їхньої динаміки, уможливило конструювання загальної моделі словотвірних процесів у мові XI — XIII ст.

Третій розділ праці, який за обсягом є найбільшим, присвячено висвітленню напрямів еволюції лексико-словотвірних типів на **-ина** в староукраїнській та новій українській мові. Беручи до уваги характерні риси дериватів за словотвірною семантикою і частиномовною належністю твірних основ, автори вибудували послідовну ґрунтовну класифікацію і вичерпно проаналізували а) номени живої природи (назви осіб (апелятиви і оніми), назви тварин, назви рослин) і б) номени неживої природи: іменники з мутаційними словотвірними значеннями — найменування місцевостей, інструментів, шкіри тварин та одягу зі шкіри, одягу та його деталей, взуття, оздоб, постільних речей і т. ін., споруд, пристроїв та їхніх деталей, речовин, матеріалів, м'яса, продуктів харчування, страв, напоїв, назви податків, мит, поборів, запахів, хвороб, спадків, соматичні назви та ін.; іменники з модифіка-

¹ Тут і далі зазначені сторінки рецензованої монографії.

ційними словотвірними значеннями — сингулятиви, демінутиви, аугментиви, пейоративи, деривати зі значенням подібності, ознаками розмовності, з адаптованими фіналями запозичених слів та ін.; іменники з транспозиційними словотвірними значеннями — абстрактні назви параметричних ознак, кольорів, станів природи, суспільства, проміжків часу тощо, похідні зі значенням опредметненої дії.

Суттєву увагу автори монографії приділяють розкриттю особливостей функціонування у староукраїнській і новоукраїнській мові успадкованих дериватів, простежують зміни в площині їх семантичного діапазону. Не залишилися поза увагою дослідників приклади, які показують формування нових функцій суфікса **-ина** на ґрунті української мови, а також фіксації, що відображають основні тенденції щодо посилення чи послаблення ступеня його продуктивності.

Багаті на спостереження ті розділи праці, в яких розглядається процес розщеплення суфікса **-ина** на похідні форманти: **-овина, -авина, -отина, -атина (-етина, -ятина), -енина, -анина, -чина, -щина, -лина, -бина** та ін. Автори дослідження переконливо доводять, що деякі з названих варіантів (напр., **-чина (-щина, -анина, -атина (-ятина), -овина**)) із часом закріпилися за певними лексико-словотвірними типами і, набувши ознак словотвірної регулярності, стали самостійними формантами.

Масштабність матеріалу і ретельність аналізу, а також необхідні етимологічні коментарі, властиві монографії, зумовили глибоку аргументацію висновків.

Працю завершує особливо корисний **«Словопоказчик»** усіх проаналізованих у роботі дериватів (загальних і власних назв) на **-ина** (< **-ina**) та їхніх фонетичних, словотвірних і графічних варіантів.

Актуальність виходу цієї наукової студії є незаперечною для таких лінгвістичних курсів, як історична граматики української мови, історія української літературної мови, діалектологія. Подаючи широку інформацію про різні аспекти генези й реалізації суфікса **-ина** в діакронії, рецензована монографія, безперечно, спонукає до серйозного осмислення основних закономірностей і тенденцій у розбудові словотвірної системи української мови.

Лілія Костич (м. Київ)

Lilija Kostych (Kyiv)

SOLID SCIENTIFIC INVESTIGATION OF THE HISTORICAL WORD-FORMATION

(Book review on: *P.I. Bilousenko, V.V. Nimchuk. Narysy z istoriyi ukrajins'kogo slovo-tvorennya (suffix -yna). — Zaporizhzhya — Jalta — Kyiv: TOV «LIPS» LTD, 2009. — 252 s.*)